

Gedragsproblemen bij Kinderen: De Rol van het Emotionele Klimaat waarin het Kind
Opgroeit

Anna Brugman
s1134027

Universiteit Leiden
Bachelorscriptie 'Veilig Huis'
2013-2014

Eerste begeleider: Dr. M. Van Geel
Tweede begeleider: MSc F. Toprak

Universiteit Leiden

Samenvatting

In dit onderzoek wordt onderzocht of er een verband bestaat tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen bij kinderen. Tevens wordt er onderzocht of ouderlijke stress een mediërende rol speelt in het verband tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen. Er is bij 107 gezinnen een huisbezoek afgenomen. De data is verzameld aan de hand van de MC-HOME, de CBCL en de NOSI-K. Uit de resultaten is gebleken dat er geen significant verband blijkt te bestaan tussen het emotioneel klimaat en gedragsproblemen en dat ouderlijke stress geen mediërende rol speelt in het verband tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen. Er is echter wel een significante relatie gevonden tussen ouderlijke stress en gedragsproblemen van kinderen. Deze significante relatie bevestigt het belang van interventies die ouderlijke stress doen verminderen, zodat gedragsproblemen bij kinderen beperkt zullen blijven.

Sleutelwoorden: Emotioneel klimaat, gedragsproblemen, ouderlijke stress, mediatie.

Gedragsproblemen bij Kinderen: De Rol van het Emotionele Klimaat waarin het Kind Opgroeit

Eén op de 6 jeugdigen in Nederland lijdt onder verschillende vormen van gedragsproblemen, variërend in mate van ernst, zo concluderen Breedveld, Bruining, Dorsselaer, Mombarg en Nootebos (2010). Een ander onderzoek toont aan dat 23% van de jongens en 11% van de meisjes in het basisonderwijs een bepaalde vorm van gedragsproblemen heeft (Van 't Land & De Ruiter, 2006).

De ontwikkeling van gedragsproblemen bij kinderen is onder andere onderhevig aan processen die in het gezin plaatsvinden, zoals het emotionele klimaat van het gezin (Baker et al., 2003; Hanington, Ramchandani & Stein, 2010). Het negatieve emotionele klimaat is een risicofactor voor het ontwikkelen van moeilijke stemmingen, intensiteit in gedrag, angstig gedrag, depressief gedrag en antisociaal en agressief gedrag (Hanigton, et al., 2010; Lansford et al., 2011; Marakovitz, Wagmiller, Mian, Briggs-Gowan & Carter, 2011).

Vanuit maatschappelijk perspectief is het van belang om meer onderzoek te doen naar het verband tussen het emotionele klimaat waarin het kind opgroeit en de gedragsproblemen die het kind heeft. Door meer onderzoek te doen naar dit vraagstuk, kunnen preventieve interventies worden ontwikkeld, zodat mogelijke ontwikkelingen van gedragsproblemen bij kinderen aanzienlijk verminderd kunnen worden.

Het doel van dit onderzoek is dan ook om het verband tussen het emotionele klimaat en de gedragsproblemen van het kind te onderzoeken en in kaart te brengen. Beoogd wordt antwoord te geven op de volgende vraagstelling: 'In hoeverre heeft het emotionele klimaat in het gezin invloed op de ontwikkeling van gedragsproblemen bij kinderen?'

Emotioneel Klimaat en Gedragsproblemen

Gedragsproblemen zijn te onderscheiden in 'internaliserende' en 'externaliserende'

gedragsproblemen (Achenbach & Edelbrock, 1978). Internaliserende gedragsproblemen kenmerken zich door in zichzelf gekeerd gedrag, waarbij angstige en depressieve symptomen duidelijk aanwezig zijn (Cummings, Cheung & Davies, 2013; Nederlands Jeugd Instituut, n.d.). Een kind met externaliserende gedragsproblemen vertoont daarentegen gedrag dat op de buitenwereld gericht is, waarbij het kind onder andere opstandigheid, hyperactiviteit en agressie kan vertonen (Achenbach & Edelbrock, 1978; Nederlands Jeugd Instituut, n.d.). In dit onderzoek zullen internaliserende en externaliserende gedragsproblemen worden samengevoegd onder de noemer 'gedragsproblemen'. Gedragsproblemen kunnen veroorzaakt worden door disfunctionerende psychische processen van het kind, maar ook door een problematische gezinsomgeving waarin het kind opgroeit (Van der Ploeg, 1997), waar een negatief emotioneel klimaat aanwezig is. Het emotioneel klimaat is een overkoepelende term voor de aanwezige individuele emoties van personen in bijvoorbeeld een huishouden (Tran, 1998). Tussen de individuele emoties en het overkoepelende emotionele klimaat bestaat een wederzijdse invloed. In het onderzoek van Bodovski en Youn (2010), wordt de term 'emotioneel klimaat' gedefinieerd door drie verschillende dimensies, namelijk 'ouderlijke depressie', 'fysieke disciplineren' en 'ouderlijke warmte'. Deze dimensies zullen afzonderlijk met gedragsproblemen in verband worden gebracht.

Allereerst is het hebben van een depressieve ouder een voorspeller voor het ontwikkelen van internaliserende gedragsproblemen bij het kind, gekenmerkt door depressieve en angstige symptomen (Cummings et al., 2013). Kinderen die depressieve ouders hebben en opgroeien in een negatief emotioneel klimaat (Bodovski & Youn, 2010), hebben een verhoogd risico op het ontwikkelen van een depressieve stoornis. Daarnaast hebben zij vaker een moeilijk temperament ten opzichte van kinderen die niet-depressieve ouders hebben (Bruder-Costello et al., 2007). Hanington et al. (2010) tonen met hun onderzoek tevens aan dat vroege moederlijke depressie leidt tot gedrag bij het kind dat

gekenmerkt wordt door moeilijke stemmingen en veel intensiteit in het gedrag op latere leeftijd. Marakovitz et al. (2011) noemen bovendien dat er vanuit genetisch perspectief een consistentie aanwezig is tussen depressieve, angstige moeders met een negatief affect en hun kinderen die ook depressieve en angstige kenmerken vertonen en kortom internaliserend gedrag laten zien. Het negatieve affect dat de moeder in haar interactie met het kind laat doorschemeren, kan gerelateerd zijn aan een negatief beeld dat de moeder van het gedrag van haar kind heeft (Macedo et al., 2011). Dit negatieve beeld kan beïnvloed zijn door de manier waarop de moeder haar eigen competentie ziet met betrekking tot de opvoeding. De manier waarop de moeder naar haar eigen opvoedkundige vaardigheden kijkt, bepaalt onder andere de manier waarop ze het gedrag van haar kind ervaart en hoe ze hier vervolgens op reageert. Als de ouder de interactie met het kind op een positieve manier ervaart, heeft deze ervaring een positieve uitwerking op de kinduitkomsten (Macedo et al., 2011). Depressieve moeders rapporteren echter vaker dat zij een negatief beeld van het gedrag van hun kind hebben en dat zij hun kind 'lastig' vinden. Dit negatieve beeld dat de moeder heeft van het gedrag van haar kind, heeft een uitwerking op de emotionele ontwikkeling van het betreffende kind (McGrath, Records & Rice, 2008). Andere persoonlijkheidsaspecten van de moeder zijn ook van invloed op de emotionele ontwikkeling van haar kind. Coplan, Reichel en Rowan (2009) concluderen dat het neurotische gedrag van de moeder een risicofactor is voor het ontwikkelen van internaliserende gedragsproblemen bij kinderen. Deze risicofactor geldt voor kinderen die verlegen zijn in de vroege kindertijd.

Naast ouderlijke depressie wordt ook fysieke disciplineren, een tweede dimensie van emotioneel klimaat, in verband gebracht met gedragsproblemen bij kinderen (Lansford et al., 2011). Als er sprake is van fysieke disciplineren, geeft de ouder het kind bijvoorbeeld een pedagogische tik om ongewenst gedrag in de hand te houden en het gedrag van het kind te disciplineren (American Academy of Pediatrics, 2012). Uit het onderzoek van Bodovski en

Youn (2010) wordt geconcludeerd dat er geen significant verband aanwezig is tussen de mate van fysieke disciplineren in het gezin en de aanwezigheid van externaliserend en internaliserend probleemgedrag bij het kind. Deze conclusie komt niet overeen met de conclusie van Bates, Dodge, Pettit en Weiss (1992). Deze conclusie luidt dat het fysiek disciplineren van kinderen sterk samenhangt met een toename in externaliserende gedragsproblemen, in de vorm van agressie. Daarnaast hangt fysieke disciplineren samen met een minder ontwikkelde vaardigheid bij het kind om sociale informatie te kunnen interpreteren, wat tevens een reden is voor het ontwikkelen van agressief gedrag bij het kind (Bates et al., 1992). Ook Lansford et al. (2011) vermelden een soortgelijke conclusie, waarin beschreven staat dat frequente fysieke disciplineren in een jaar samenhangt met externaliserend gedrag van het kind in het daaropvolgende jaar. Lansford et al. (2011), gaan uit van een model waarin opgenomen is dat fysieke disciplineren door de ouders het antisociale en agressieve gedrag van het kind aanmoedigt. Ook Gershoff (2002) concludeert in een meta-analyse dat fysieke disciplineren door ouders geassocieerd kan worden met een hogere mate van externaliserende en internaliserende gedragsproblemen, variërend in mate van ernst en de termijn waarin het gedrag zichtbaar is. Hoe ernstiger de fysieke disciplineren aanwezig is in een gezin, hoe negatiever de kinduitkomsten (Bates et al., 1992).

Ten slotte kan ook ouderlijke warmte, de laatste dimensie van emotioneel klimaat, in verband gebracht worden met de ontwikkeling van gedragsproblemen bij kinderen (Kok et al., 2013). Ouderlijke warmte houdt de mate in waarin de ouder affectie toont aan het kind, het kind steunt en sensitief reageert op de behoeften van het kind (Darling & Steinberg, 1993). Uit onderzoek van Kok et al. (2013) blijkt dat moederlijke sensitiviteit, een onderdeel van ouderlijke warmte, samenhangt met de mate van aanwezigheid van internaliserende gedragsproblemen bij het kind. Tussen moederlijke sensitiviteit en de mate van internaliserende gedragsproblemen bestaat namelijk een negatief verband. Dit negatieve

verband betekent dat minder ouderlijke warmte en sensitiviteit samenhangt met meer internaliserende gedragsproblemen bij het kind. Daarnaast betekent het negatieve verband ook dat meer uiting van internaliserende gedragsproblemen samenhangt met minder moederlijke sensitiviteit. (Kok et al., 2013).

Op basis van de literatuur wordt verwacht dat er een verband bestaat tussen het emotionele klimaat waarin het kind opgroeit en de gedragsproblemen die het kind heeft. In de gezinnen waar een negatief emotioneel klimaat aanwezig is en het emotionele klimaat wordt beïnvloed door ouderlijke depressie, fysieke disciplineren en weinig ouderlijke warmte, zullen kinderen vaker gedragsproblemen ervaren (Baker et al., 2003; Cummings et al., 2013; Hanington et al., 2010; Kok et al., 2013; Lansford et al., 2011; McGrath et al., 2008).

Emotioneel Klimaat en Ouderlijke Stress

Ouderlijke stress kan worden gedefinieerd als een aversieve emotionele reactie als gevolg van het beantwoorden aan de zorgbehoeften en sociale behoeften van het kind, waardoor de ouder zich volledig in beslag genomen voelt door deze verantwoordelijkheden (Crnic & Low, 2002).

Een zekere mate van ouderlijke stress is universeel. Alle ouders ervaren op een bepaalde manier stress door de verantwoordelijkheden die zij hebben voor de ontwikkeling van hun kinderen (O'Donnell, Roberts & Schwab-Stone, 2011; Peterson & Hennon, 2005). Naast de stress die veroorzaakt wordt door de verantwoordelijkheden die de ouders hebben voor het kind, zijn er ook andere oorzaken voor de stress die de ouders ervaren. Cooper, McLanahan, Meadows en Brooks-Gunn (2009) concludeerden na hun onderzoek bijvoorbeeld dat gescheiden moeders een hogere mate van ouderlijke stress ervaren door onder andere fysieke problemen, maar ook mentale problemen, zoals depressie. Dit sluit aan op wat Abidin (1992) concludeerde, namelijk dat de aanwezigheid van angst en depressie bij de ouder

invloed uitoefent op de ouderlijke stress die ervaren wordt.

Ten tweede constateerden Mash en Johnston (1990) dat er meer stress wordt ervaren in gezinnen waar kindermishandeling plaatsvindt. In gezinnen waar kortom een ernstige mate van fysieke disciplineren plaatsvindt en een negatief emotioneel klimaat aanwezig is, is zowel de ouderlijke stress als de stress van het kind in ernstiger mate aanwezig.

Een indirect verband werd bovendien vastgesteld door Levendosky & Graham-Bermann (2000), waarbij de hoogte van het inkomen samenhangt met de mate van ouderlijke stress. Daarnaast hing de hoogte van het inkomen samen met het ouderlijke gedrag en de ouderlijke warmte. Ouders met een lager inkomen waren meer autoritair in het gedrag naar het kind, wat betekent dat er minder ouderlijke warmte aanwezig was. Een lager inkomen kan kortom in verband worden gebracht met meer ouderlijke stress, waarbij ouderlijke warmte dus een indirecte rol speelt.

Ook is er een tegeneffect, waarbij ouderlijke stress een risicofactor is voor het emotionele klimaat in het gezin (Neece, Green & Baker, 2012). Ouderlijke stress is onder andere een risicofactor voor bijvoorbeeld ouderlijke depressie (Hastings, Daley, Burns, & Beck, 2006) en minder effectief ouderschap (Coldwell, Pike, & Dunn, 2006). Uit onderzoek van MacKenzie, Nicklas, Waldfogel en Brooks-Gunn (2012) blijkt bovendien dat meer moederlijke stress samenhangt met meer fysieke disciplineren. Dit tegeneffect is sterker dan het verband waarbij emotioneel klimaat invloed uitoefent op ouderlijke stress (Neece, Green & Baker, 2012).

Hoewel de invloed van het emotionele klimaat op de ouderlijke stress relatief weinig onderzocht is in tegenstelling tot het tegeneffect, wordt een negatief verband verwacht tussen emotioneel klimaat en ouderlijke stress (Abidin, 1992; Cooper et al., 2009; Mash & Johnston, 1990).

Ouderlijke Stress en Gedragsproblemen

Ouderlijke stress is een risicofactor voor een toenemende mate van gedragsproblemen bij kinderen (Baker et al., 2003). Dit wordt bevestigd in het onderzoek van Goodman et al. (2006), waar ouderlijke stress als risicofactor naar voren komt voor het ontwikkelen van gedragsproblemen bij kinderen tussen de 7 en 14 jaar. Haapsamo et al. (2013) concluderen dat moeders die een hoge mate van ouderlijke stress ervaren, eerder gedragsproblemen rapporteren bij hun kinderen dan moeders die een lagere mate van ouderlijke stress ervaren. Onderzoek van MacKenzie et al. (2012) bevestigt dit contrast. Zij constateren namelijk dat er in gezinnen waar een lage mate van ouderlijke stress aanwezig is, minder externaliserende gedragsproblemen bij het kind worden gerapporteerd.

Eerder genoemde onderzoeken focussen vooral op de ouders die het gedrag van het kind als negatief ervaren, als gevolg van ouderlijke stress. Het onderzoek van Crnic, Gaze en Hoffman (2005) focust zich echter op de emoties van het kind. Volgens dit onderzoek zou ouderlijke stress invloed uitoefenen op de negativiteit die het kind zelf ervaart en zou dit samenhangen met de ontwikkeling van gedragsproblemen bij het kind.

Vanuit de theorie zijn er verschillende verklaringen voor de samenhang tussen ouderlijke stress en gedragsproblemen. Een voorbeeld van een verklaring is dat het kind gedragsproblemen ontwikkelt, door de afwezigheid van een rolmodel die het kind emotieregulatie kan aanleren. Door het uiten van stress, laat de ouder namelijk relatief weinig emotieregulatie zien. Dit zou er toe kunnen leiden dat het kind zelf moeite krijgt met het reguleren van zijn of haar emoties, wat uiteindelijk tot gedragsproblemen kan leiden (Denham et al., 2000; Neece et al., 2012).

Tevens zijn er enkele indirecte verbanden aan te wijzen tussen ouderlijke stress en gedragsproblemen. Jackson (2000) concludeert bijvoorbeeld dat het gedrag van de ouder een mediërende rol speelt in het verband tussen ouderlijke stress en gedragsproblemen. Negatief

gedrag van de ouder hangt volgens deze studie positief samen met meer ouderlijke stress en meer gedragsproblemen bij het kind (Jackson, 2000). Anthony et al. (2005) concluderen dat ook de verwachting van de ouder samenhangt met meer ouderlijke stress en meer gedragsproblemen bij het kind. Dit betekent dat ouderlijke stress de kans op externaliserende gedragsproblemen vergroot, als de ouder hoge verwachtingen van het kind heeft. Kinderen van wie de ouders hoge verwachtingen hebben, lopen een groter risico om externaliserende gedragsproblemen te ontwikkelen (Anthony et al., 2005).

Ten slotte is er een tegeneffect. Dit effect houdt in dat de gedragsproblemen en de negativiteit die het kind uit, stress veroorzaken bij de ouder (Crnic et al., 2005; Vaughan, Feinn, Bernard, Brerton en Kaufman, 2012). Neece et al. (2012) concluderen na hun onderzoek dat ouders meer stress kunnen ervaren als het tot hen doordringt dat hun kind dat gedragsproblemen heeft, zich op een andere, afwijkende manier ontwikkelt ten opzichte van kinderen zonder gedragsproblemen. Er is een grotere kans dat ouders meer stress ervaren als zij zich zorgen maken om het kind dat gedragsproblemen heeft.

Het verband tussen ouderlijke stress en gedragsproblemen dat verwacht wordt, is dat meer ouderlijke stress een risicofactor is voor het toenemen van gedragsproblemen bij het kind (Anthony et al., 2005; Baker et al., 2003; Crnic et al., 2005; Goodman et al., 2006; Haapsamo et al., 2013; Jackson, 2000; MacKenzie et al., 2012).

Huidige Onderzoek

Het doel van het huidige onderzoek is om aan te tonen in hoeverre er een verband is tussen 'emotioneel klimaat' en 'gedragsproblemen'. Tevens wordt gekeken of ouderlijke stress een mediërende invloed heeft op het mogelijke verband tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen. Vanuit wetenschappelijk perspectief is onderzoek naar dit vraagstuk relevant, omdat er relatief weinig onderzoek is gedaan naar het samenhang tussen het

emotioneel klimaat en gedragsproblemen en naar de mogelijke mediërende invloed van ouderlijke stress. Bovendien blijkt uit de literatuur dat er discussie bestaat over bijvoorbeeld de invloed die het emotionele klimaat uitoefent op de ontwikkeling van gedragsproblemen bij kinderen (Bodovski & Youn, 2010; Lansford et al., 2011). Daarnaast blijken tegeneffecten in de samenhang tussen emotioneel klimaat en ouderlijke stress, maar ook in de samenhang tussen ouderlijke stress en gedragsproblemen meer onderzocht te zijn (Coldwell et al., 2006; Crnic et al., 2005; Hastings et al., 2006; MacKenzie et al., 2012; Neece et al., 2012; Vaughan et al., 2012). De huidige verwachtingen zijn in vergelijking met de onderzochte tegeneffecten weinig onderzocht. Om deze reden is het wetenschappelijk relevant om verder onderzoek te doen naar de samenhang tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen, emotioneel klimaat en ouderlijke stress en ouderlijke stress en gedragsproblemen.

Op basis van de literatuur wordt ten eerste verondersteld dat er een negatieve samenhang bestaat tussen het emotionele klimaat in het gezin en gedragsproblemen van het kind, in die zin dat een negatief emotioneel klimaat samenhangt met een hogere mate van gedragsproblemen bij het kind (Baker et al., 2003; Cummings et al., 2013; Hanington et al., 2010; Kok et al., 2013; Lansford et al., 2011; McGrath et al., 2008).

Ten slotte wordt verwacht dat ouderlijke stress een mediërende rol speelt in de samenhang tussen het emotionele klimaat in het gezin en de gedragsproblemen van het kind, waarbij emotioneel klimaat via ouderlijke stress invloed uitoefent op de ontwikkeling van gedragsproblemen bij kinderen (Abidin, 1992; Anthony et al., 2005; Baker et al., 2003; Cooper et al., 2009; Crnic et al., 2005; Goodman et al., 2006; Haapsamo et al., 2013; Jackson, 2000; MacKenzie et al., 2012; Mash & Johnston, 1990).

Methode

Steekproef

Om het verband tussen het emotionele klimaat in een gezin en de gedragsproblemen van kinderen te onderzoeken, en de mogelijke mediërende rol van ouderlijke stress hierin, hebben er in totaal 107 huisbezoeken plaatsgevonden. Tijdens deze huisbezoeken werd onder andere het meetinstrument HOME Inventory- Middle Childhood HOME (MC-HOME) afgenomen, dat ontwikkeld is door Bradley en Caldwell (1984). De MC-HOME is gericht op kinderen tussen de 6 en 10 jaar oud (Bradley, Calwell, Rock, Hamrick, & Harris, 1988). De huisbezoeken vonden plaats bij primaire opvoeders van kinderen tussen de 6 en 10 jaar oud. Vier kinderen uit de dataset vielen buiten deze leeftijdsgrenzen. Deze respondenten zijn om deze reden verwijderd uit de dataset, waardoor de sample bestond uit 103 respondenten. De gemiddelde leeftijd van de kinderen was 8.03 ($SD = 1.31$). De sample bestond uit 47 Nederlandse jongens en 56 Nederlandse meisjes. De MC-HOME is bij 84.5% van de huisbezoeken afgenomen bij de primaire opvoeder, wat in de meeste gevallen de moeder was (87.4%). Over het algemeen was de primaire opvoeder gehuwd (85.4%). Ook waren er primaire opvoeders die samenwonend waren (4.9%), gescheiden waren (3.9%), alleenstaand waren (1.0%), weduwe waren (1.0%) of geregistreerd partnerschap hadden (2.9%). 26% van de primaire opvoeders een MBO opleiding genoten. 41% van de primaire opvoeders een HBO opleiding afgerond en 24% van de primaire opvoeders een WO opleiding afgerond. De meerderheid van de primaire opvoeders had een baan, met een gemiddelde werktijd van 17.6 uur per week ($SD = 12.1$).

Instrumenten

Emotioneel klimaat. In het huidige onderzoek is de MC-HOME afgenomen om de kwaliteit en kwantiteit van cognitieve, sociale en emotionele support voor het kind in het

gezin te meten. De HOME meet hoe de interactie is tussen verzorger en kind en geeft weer hoe de ouders het kind stimuleren in de ontwikkeling. Bovendien geeft de HOME de visie van de ouder op de ontwikkeling van het kind weer, door vanuit verschillende subschalen de gehele opvoed- en ontwikkelingssituatie te belichten. De subschalen zijn ingedeeld op basis van factoranalyse (Bradley & Caldwell, 1984; Bradley, 1989). In het huidige onderzoek is er gefocust op de subschaal 'Emotioneel klimaat', een schaal die de mate weergeeft waarin de ouder de negatieve, emotionele uitlatingen van het kind kan accepteren en de mate waarin de ouder emotionele kalmte uitstraalt naar het kind (Bradley & Caldwell, 1984). De subschaal bestaat uit 8 items, waarvan er een aantal interview-items zijn. Een voorbeeld van een interview-item uit de subschaal 'Emotioneel Klimaat' is: 'De ouder heeft gedurende de afgelopen week niet meer dan een maal het geduld verloren met het kind'. Daarnaast bevat de subschaal een aantal observatie-items. Een voorbeeld is: 'De ouder praat tegen het kind tijdens het huisbezoek (naast correctie en introductie)'. De subschaal had een Cronbach's Alpha waarde van 0.067.

De validiteit en betrouwbaarheid van de Nederlandse versie van de HOME zijn nog niet gerapporteerd. Na verschillende onderzoeken naar de validiteit en betrouwbaarheid van de HOME in de Verenigde Staten, bleek de HOME zowel betrouwbaar als valide te zijn (Totsika & Sylva, 2004).

Gedragsproblemen. Om zowel eventuele internaliserende als externaliserende gedragsproblemen te meten bij kinderen, kan de Child Behavior Checklist (CBCL) gebruikt worden (Achenbach, 1991; Barnett et al., 1992; Verhulst, Van der Ende, & Koot, 1996). De vragenlijst is ingevuld door de primaire opvoeder, namelijk de moeder. De Nederlandse versie bestaat uit 113 items, die onderverdeeld zijn in verschillende schalen, waarbij de schalen zijn gebaseerd op de factoranalyse (Barnett et al., 1992). Ieder item is een beschrijving van bepaald specifiek gedrag van het kind, waarvan de primaire opvoeder aan de hand van een

Likert-schaalverdeling (Jamieson, 2004), lopend van ‘helemaal niet van toepassing’ tot ‘duidelijk of vaak van toepassing’ aan moet geven in hoeverre de beschrijving van toepassing is op het kind. Een voorbeelden van items uit de CBCL zijn: ‘Voelt zich waardeloos of minderwaardig’, ‘Impulsief of handelt zonder na te denken’ en ‘Gesloten, anderen weten niet goed wat er in hem/haar omgaat’.

De Commissie Testaangelegenheden Nederland (COTAN) rapporteert dat betrouwbaarheid van de CBCL onvoldoende is, maar zowel begripsvaliditeit als criteriumvaliditeit zijn voldoende beoordeeld (Nederlands Instituut van Psychologen, 2013; Verhulst & Van der Ende, 2013).

Voor het huidige onderzoek zijn in SPSS alle items voor de kenmerken van externaliserende gedragsproblemen en internaliserende gedragsproblemen samengevoegd onder de schaal ‘Probleemgedrag’, waarvan de Cronbach’s Alpha 0.88 bedroeg.

Ouderlijke stress. De ouderlijke stress die ervaren wordt in het opvoeden van het kind, wordt gemeten aan de hand van de Nijmeegse Ouderlijke Stress Index – verkort (NOSI-K), de verkorte versie van de Nijmeegse Ouderlijke Stress Index (NOSI). De NOSI is de vertaalde versie van de Parenting Stress Index (Abidin, 1983; Brock, Vermulst, & Gerris, 1992).

De betrouwbaarheid van de NOSI-K is door de COTAN beoordeeld en ligt tussen de .92 en .95 (Nederlands Jeugdinstituut, n.d.). Dit betekent dat de betrouwbaarheid als voldoende is beoordeeld. Daarnaast rapporteert de COTAN dat zowel de begripsvaliditeit als de criteriumvaliditeit van de NOSI goed beoordeeld zijn (Brock et al., 1992). De begripvaliditeit van de NOSI-K is nog niet onderzocht, maar over de criteriumvaliditeit van de NOSI-K kan gezegd worden dat het goed onderscheid lijkt te kunnen maken tussen klinische en niet- klinische groepen (Nederlands Jeugdinstituut, n.d.)

De vragenlijst wordt ingevuld door de primaire opvoeder en de duur van het invullen is ongeveer 5 minuten. De vragenlijst bestaat uit 25 items, waarin bepaalde stellingen

weergegeven zijn. Een voorbeeld van een dergelijke stelling is: 'Er zijn een paar dingen die mijn kind doet die me behoorlijk dwars zitten'. De ouder kan aan de hand van een Likert-schaalverdeling (Jamieson, 2004), bestaande uit 6 schalen lopend van 'helemaal mee oneens' tot 'helemaal mee eens', aangeven in hoeverre de stelling van toepassing was op de primaire opvoeder. De Cronbach's Alpha van de NOSI-K bedroeg 0.925.

Procedure

Het huidige onderzoek maakt deel uit van een groter onderzoeksproject 'Ieder kind heeft recht op een veilig huis'. Voor het onderzoek zijn scholen door heel Nederland benaderd, waarvan een aantal scholen de brief wilde verspreiden. Een aantal scholen gaf de brief mee aan het kind, maar veelal werd de brief door scholen digitaal naar de ouders van de kinderen tussen 6 en 10 jaar verzonden. Vervolgens konden ouders via een email aangeven mee te willen doen aan het onderzoek, nadat zij door de brief op de hoogte waren gebracht van het doel van het onderzoek en de anonimiteit die in het onderzoek gewaarborgd wordt. Dit diende tevens als *informed consent*. De respondent heeft kortom op vrijwillige basis besloten mee te doen met het onderzoek. Ten slotte werd met de ouders die positief op de brief hadden gereageerd een afspraak gemaakt voor het huisbezoek. Dit leverde uiteindelijk een totaal van 107 huisbezoeken op, die gemiddeld allemaal 2 uur duurden.

Verschillende vragenlijsten werden afgenomen, waaronder de APQ-vragenlijst, de CBCL-vragenlijst en de NOSI-K-vragenlijst. Daarnaast werden ook de test PPVT en een HOME-interview afgenomen. Voorafgaand aan de vragenlijsten die werden afgenomen, werd er een vragenlijst afgenomen waarin vragen stonden die bijvoorbeeld betrekking hadden op de geboortedatum van het kind, de etniciteit van het kind, de hoogst genoten opleiding van de ouder en de vorm van kinderopvang waarvan eventueel gebruik werd gemaakt. Tijdens het huisbezoek kon de respondent aangeven een vraag niet te willen beantwoorden. De ingevulde

vragenlijsten werden door een nummer gelabeld, waardoor de respondent zelf anoniem blijft gedurende het onderzoek. Tevens is de respondent ervan op de hoogte gebracht dat er een terugkoppeling van het onderzoek zal volgen, na afloop van het onderzoek.

De huisbezoeken die hebben plaatsgevonden, zijn grotendeels afgenomen door bachelorstudenten, die een training van totaal ongeveer 6 uur hebben doorlopen om vaardig te worden in het afnemen van de vragenlijsten. De bachelorstudenten schrijven hun scriptie binnen het onderzoeksproject en zijn op deze manier betrokken bij het onderzoek.

Resultaten

Verdeling van de variabelen

In dit onderzoek staat de relatie tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen centraal. Door middel van een multipale regressieanalyse wordt bovendien onderzocht of ouderlijke stress een mediërende rol heeft in de relatie tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen. In Tabel 1 zijn de beschrijvende statistieken van de variabelen weergegeven.

Tabel 1

Beschrijvende statistieken variabelen

	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min	Max	Zskew	Zkurt	%missing	Uitbijters
Emotioneel Klimaat	0.84	0.09	0.63	1.00	-0.53	0.27	0.00%	0
Gedragsproblemen	0.18	0.14	0.00	0.68	1.24	1.79	0.00%	0
Ouderlijke Stress	1.69	0.59	1.00	3.44	1.00	0.15	1.9%	0

Alle variabelen waren bij benadering normaal verdeeld. Zowel de gestandaardiseerde

scheefheid als de gestandaardiseerde Kurtosis lagen binnen de grenzen die van -3 tot 3 lopen (zie Tabel 1). Toch was er een lichte scheve verdeling naar rechts te zien, voor de variabelen gedragsproblemen en ouderlijke stress, wat betekende dat de meeste respondenten gemiddeld iets lager scoorden op deze variabelen.

Voor de variabele ouderlijke stress was het percentage ontbrekende waarden 1.9%. Ondanks deze ontbrekende waarden bij deze variabelen zijn de respondenten in de sample gelaten, omdat het niet belemmerend was voor de uit te voeren analyse. Uitbijters waren niet aanwezig in de variabelen.

In hoeverre wordt de relatie tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen gemedieerd door ouderlijke stress?

Om te onderzoeken in hoeverre er een relatie bestaat tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen en te toetsen in hoeverre die relatie wordt gemedieerd door ouderlijke stress, is er een regressieanalyse uitgevoerd aan de hand van de methode van Baron en Kenny (1986). In Tabel 1 zijn de gemiddelden en standaarddeviaties van de variabelen weergegeven en Tabel 2 is een weergave van de resultaten van de uitgevoerde toetsen. Bij het toetsen is uitgegaan van een alpha van 0.05.

De eerste analyse die is uitgevoerd aan de hand van de methode van Baron en Kenny (1986), is een regressieanalyse van de variabelen emotioneel klimaat en gedragsproblemen (zie Tabel 2). Door het uitvoeren van deze toets werd de samenhang tussen de variabelen emotioneel klimaat en gedragsproblemen onderzocht. Gedragsproblemen konden niet verklaard worden door het emotioneel klimaat ($R^2 = .000$, $F(1, 103) = .030$, $p = .862$). Bovendien bleek het model ook niet significant te zijn. Er kon kortom geen voorspelling gemaakt worden voor gedragsproblemen aan de hand van emotioneel klimaat.

De tweede stap die werd uitgevoerd, is een regressieanalyse naar de samenhang tussen

emotioneel klimaat en ouderlijke stress (zie Tabel 2). Het emotioneel klimaat verklaarde 15% van de variantie van ouderlijke stress ($R^2 = .015$, $F(1, 103) = 1.502$, $p = .223$). Deze samenhang bleek eveneens niet significant te zijn, wat betekent dat ouderlijke stress niet voorspeld kon worden door emotioneel klimaat.

Ten slotte is een multipelere regressieanalyse uitgevoerd met twee onafhankelijke variabelen, om de mediërende rol van ouderlijke stress te toetsen (zie Tabel 2). Uit de analyse kon geconcludeerd worden dat emotioneel klimaat en ouderlijke stress 36% van de variantie van gedragsproblemen verklaarden ($R^2 = .363$, $F(1, 103) = 27.894$, $p = .000$). Emotioneel klimaat bleek geen voorspeller te zijn van gedragsproblemen, maar ouderlijke stress bleek wel een voorspeller te zijn van gedragsproblemen ($\beta = .606$, $t(103) = 7.462$, $p < 0.01$). Dit betekent dat een toename in ouderlijke stress correleert met een toename in gedragsproblemen.

De relatie tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen werd niet gemedieerd door ouderlijke stress, doordat de eerste twee analyses niet significant waren.

Tabel 2

Regressieanalyse emotioneel klimaat, ouderlijke stress en gedragsproblemen

	<i>B</i>	<i>SE</i>	<i>b*</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>R</i> ²
(1) Emotioneel klimaat en gedragsproblemen	-.25	.146	-.017	-.175	.862	.000
(2) Emotioneel klimaat en ouderlijke stress	.786	.641	-.122	-1.226	.223	.015
(3a) Emotioneel klimaat en gedragsproblemen	.070	.118	.048	.588	.558	.363
(3b) Ouderlijke stress en gedragsproblemen	.137	.018	.606	7.462	.000**	

Discussie

Dit onderzoek is uitgevoerd om te toetsen in hoeverre er een verband bestaat tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen en tevens te onderzoeken of ouderlijke stress een mediërend effect heeft op het verband tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen.

Gebaseerd op de literatuur was de verwachting dat er een negatief verband zou bestaan tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen, waarbij een negatief emotioneel klimaat een voorspeller is voor gedragsproblemen (Baker et al., 2003; Cummings et al., 2013; Hanington et al., 2010; Kok et al., 2013; Lansford et al., 2011; McGrath et al., 2008). De resultaten van het huidige onderzoek ondersteunen echter niet de bevindingen over het negatieve verband tussen het emotioneel klimaat en gedragsproblemen. Een reden hiervoor zou kunnen zijn dat er sprake is van de aanwezigheid van *extraneous variables* (Bross, 1966), die naast het emotionele klimaat tevens van invloed zijn op de ontwikkeling van gedragsproblemen bij kinderen. Een voorbeeld van een *extraneous variable* is het lage zelfvertrouwen van het kind, dat volgens Leary, Schreindorfer en Haupt (1995) invloed uitoefent op de ontwikkeling van gedragsproblemen. Daarnaast is er ook een genetische factor die een significante rol speelt in de ontwikkeling van gedragsproblemen bij kinderen (Rhee & Waldman, 2002; Silberg et al., 1994). Met name bij jongens tussen de 8 en 11 jaar spelen genetische factoren een relatief grotere rol bij het ontwikkelen van externaliserende en internaliserende gedragsproblemen, dan de omgevingsfactoren, zoals het emotioneel klimaat (Silberg et al., 1994). Een laatste voorbeeld van een *extraneous variable* is het meemaken van traumatische ervaringen (Amaya-Jackson et al., 2008; Bell, & Jenkins, 1991). Als kinderen zijn blootgesteld aan een

traumatische ervaring, is er een kans dat zij een bepaalde vorm van psychopathologie ontwikkelen, wat zich kan uiten in gedragsproblemen. De traumatische ervaring kan veroorzaakt zijn door een negatief emotioneel klimaat, waarin bijvoorbeeld seksueel misbruik plaatsvindt. Er zijn echter ook veel gebeurtenissen buiten het emotioneel klimaat aan te wijzen die een traumatische ervaring tot gevolg hebben. Hierbij kan gedacht worden aan natuurrampen, geweld buiten het gezin of een ongeluk (Amaya-Jackson et al., 2008).

Daarnaast werd op grond van de literatuur verwacht dat ouderlijke stress een mediërende rol speelt in de samenhang tussen emotioneel klimaat en gedragsproblemen (Abidin, 1992; Anthony et al., 2005; Baker et al., 2003; Cooper et al., 2009; Crnic et al., 2005; Jackson, 2000). Aan de hand van de methode van Baron en Kenny (1986) is er een analyse uitgevoerd om de mediërende rol van ouderlijke stress te onderzoeken. Uit deze analyse volgde allereerst dat emotioneel klimaat geen significante voorspeller is voor ouderlijke stress. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de verschillende rollen die moeders op zich nemen, bijdragen aan de ouderlijke stress die ervaren wordt. Vrouwen krijgen in deze maatschappij namelijk verschillende rollen op zich binnen hun huwelijk en in sociale- en werkkringen (Belsky, 1984; Gelfand, Teti, & Radin Fox, 1992; Rodgers, 1998). De ouderlijke stress die de moeders in het huidige onderzoek ervoeren, zou derhalve te wijten kunnen zijn aan de stress die zij ervaren door verschillende rollen en niet zozeer aan het emotioneel klimaat waarbinnen zij het ouderschap uitoefenen (Rodgers, 1998). Ook sociale support zou een verklaring kunnen zijn voor de afwezigheid van een significant verband tussen emotioneel klimaat en ouderlijke stress in het huidige onderzoek. Sociale support zou invloed uit kunnen oefenen op de ervaren ouderlijke stress (Cohen & Wills, 1985; Lin, Ye, & Ensel, 1999). Cohen en Wills (1985) constateren dat sociale support helpt om beter om te gaan met stress en bovendien stress afstompt. Zij noemen dit de *buffering hypotheses*, waarin sociale support dient als buffer voor stress. Dit komt overeen met wat Lin et al. (1999)

aantonen met hun onderzoek, namelijk dat sociale support de stress doet verminderen. Bovendien blijkt dat het ouderlijk gedrag van ouders die blootgesteld worden aan stressvolle gebeurtenissen, verbeterd wordt door de aanwezigheid van sociale support (Thompson, 1995).

Ten slotte werd in het huidige onderzoek geconstateerd dat er een significant positief verband bestaat tussen ouderlijke stress en gedragsproblemen. Dit betekent dat ouderlijke stress een voorspeller is voor gedragsproblemen, zoals dit eerder ook al was geconcludeerd (Anthony et al., 2005; Baker et al., 2003; Crnic et al., 2005; Goodman et al., 2006; Haapsamo et al., 2013; Jackson, 2000; MacKenzie et al., 2012). Hoe meer stress een ouder ervaart, hoe groter de kans dat het kind gedragsproblemen ontwikkelt. Dit onderdeel van de tweede hypothese blijkt dus te zijn bevestigd in het huidige onderzoek.

Overkoepelend kan geconcludeerd worden dat emotioneel klimaat in het huidige onderzoek niet significant samenhangt met gedragsproblemen en dat emotioneel klimaat daarnaast niet significant samenhangend is met ouderlijke stress. Zodoende blijkt dat niet alle stappen in de mediatie-analyse volgens het model van Baron en Kenny (1986) significant zijn, waardoor uitgesloten kan worden dat ouderlijke stress een mediërende werking heeft. Verklaringen hiervoor zijn dat zowel gedragsproblemen als ouderlijke stress door verschillende andere factoren, naast het emotioneel klimaat, beïnvloed kunnen worden (Amaya-Jackson et al., 2008; Belsky, 1984; Cohen & Wills, 1985; Gelfand et al., 1992; Leary et al., 1995; Lin et al., 1999; Rodgers, 1998; Silberg, 1994).

Beperkingen

Dit onderzoek heeft enkele beperkingen. Om te beginnen was de schaal emotioneel klimaat niet betrouwbaar, gezien de lage Cronbach's Alpha.

Daarnaast zou volgens de COTAN de CBCL ook een onvoldoende betrouwbaar meetinstrument zijn (Nederlands Instituut van Psychologen, 2013; Verhulst & Van der Ende,

2013), hoewel de Cronbach's Alpha van de CBCL in het huidige onderzoek wel relatief hoog was.

Ook de steekproef van het huidige onderzoek is wellicht te klein en daarnaast misschien te eenzijdig om een goede representatie te kunnen vormen van de populatie, doordat er onder andere sprake is van een *voluntary response sample* (Moore, McCabe, & Craig, 2012). Een *voluntary response sample* ontstaat op basis van vrijwilligheid en beschikbaarheid. In het huidige onderzoek is de sample gevormd door scholen die bereid waren de brief te verspreiden waarop vervolgens door voornamelijk hoogopgeleide gezinnen werd gereageerd. Dit is terug te zien aan het percentage primaire opvoeders dat een HBO-opleiding of WO-opleiding heeft afgerond. De sample is niet door toeval tot stand gekomen, maar door vrijwilligheid en beschikbaarheid. Door deze *voluntary response sample* kan er in het huidige onderzoek bias aanwezig zijn in het onderzoeksdesign. Hierdoor is het mogelijk dat de onderzoeksresultaten minder goed gegeneraliseerd kunnen worden naar de populatie (Moore et al., 2012) bestaande uit alle Nederlandse gezinnen met kinderen tussen de 6 en 10 jaar.

De interbeoordelaar-betrouwbaarheid van het huidige onderzoek heeft daarnaast wellicht een relatief lage waarde. Dit is echter niet onderzocht. Hoewel alle onderzoekers een training hebben doorlopen voor het scoren van de vragenlijsten, zijn er waarschijnlijk toch discrepanties aanwezig geweest in het scoren van de items op de verschillende meetinstrumenten. Dit heeft automatisch gevolgen voor de onderzoeksuitkomsten (De Los Reyes & Kazdin, 2005).

Tevens speelt de sociale wenselijkheid een rol in het huidige onderzoeksdesign. Omdat er gewerkt is met gestandaardiseerde vragenlijsten, kan alleen aangenomen worden dat ouders antwoorden gegeven hebben die corresponderen met de realiteit, maar dit kan nooit met zekerheid vastgesteld worden (Arnold & Feldman, 1981). Als ouders sociaal wenselijke

antwoorden gegeven hebben, kan dit een vertekend beeld opleveren in de onderzoeksresultaten.

Implicaties

Voor toekomstig onderzoek is het aan te raden een grotere en meer gemêleerde steekproef te analyseren, om de generaliseerbaarheid te vergroten. Ook is een betrouwbaarder meetinstrument voor het meten van het emotioneel klimaat aan te bevelen, gezien de lage Cronbach's Alpha van de subschaal 'Emotioneel Klimaat' van de HOME. Ten slotte zou overwogen moeten worden om in de toekomst de verbanden tussen de variabelen emotioneel klimaat, gedragsproblemen en ouderlijke stress te meten aan de hand van een *mixed-method* onderzoeksdesign (Brazil, Lohfeld, & Sale, 2002) en een longitudinaal onderzoeksdesign (Martin, Singer, & Willett, 1998). Het huidige onderzoek maakte voornamelijk gebruik van gestandaardiseerde vragenlijsten, waarbij het invullen van de vragenlijst eigenlijk een momentopname was. Voor een beter beeld van het emotioneel klimaat in het gezin, de ouderlijke stress en de gedragsproblemen van het kind, zou naast deze kwantitatieve onderzoeksmethode een kwalitatieve onderzoeksmethode geplaatst kunnen worden, die samen het *mixed-method* onderzoeksdesign vormen. Door te werken met een *mixed-method* onderzoeksdesign wordt er op een objectievere manier data verzameld aan de hand van gestandaardiseerde vragenlijsten met daarnaast een periode van intensieve observatie. Deze intensieve observatie vermindert de kans op vertekende onderzoeksresultaten. Doordat gedrag en gedragsveranderingen die corresponderen met de realiteit worden vastgelegd door intensieve observatie, kunnen sociaal wenselijke antwoorden namelijk worden voorkomen (Arnold & Feldman, 1981; Martin et al., 1998). Tevens kan er een longitudinaal onderzoek uitgevoerd worden. Bij een longitudinaal onderzoek, waarin verschillende meetmomenten aanwezig zijn, kunnen patronen van verandering concreet worden vastgelegd en kunnen de

richting en de sterkte van een causaal verband worden vastgesteld (Martin et al., 1998; Menard, 2002; Philips, 1988). Door een longitudinaal onderzoek uit te voeren, kan tevens gecontroleerd worden of er *extraneous variables* zijn die het verband tussen het emotioneel klimaat en de gedragsproblemen beïnvloeden (Bross, 1966; Martin et al., 1998).

Hoewel er in het huidige onderzoek verschillende beperkingen aanwezig zijn en de hypothesen in het huidige onderzoek weerlegd zijn, blijkt ouderlijke stress significant samen te hangen met gedragsproblemen. Allereerst levert deze uitkomst van het huidige onderzoek een bijdrage aan de wetenschappelijke kennis en kennis voor professionals, omdat er nog relatief weinig onderzoek gedaan is naar het directe verband tussen ouderlijke stress en gedragsproblemen. Het is professionals, zoals leerkrachten en pedagogen, aan te bevelen om te proberen de ervaren ouderlijke stress te verminderen. De belangstelling die de professional toont aan hoe de ouder de opvoeding ervaart, kan dienen als sociale support, die vervolgens de ouderlijke stress kan bufferen (Cohen & Wills, 1985) en daarmee de ontwikkeling van gedragsproblemen kan verminderen (Baker et al., 2003).

Bovendien bevestigt het gevonden significante verband het belang van interventies die aan de ouders en het gezin aangeboden kunnen worden, om de ouderlijke stress te verminderen. Een voorbeeld van een dergelijke interventie is *Triple P* (Sanders, 1999). *Triple P* is een interventie, bestaande uit verschillende niveaus, die tracht gedragsproblemen bij kinderen te voorkomen, door de vaardigheden, kennis en zelfvertrouwen van ouders te verbeteren en te vergroten. *Enhanced Triple P* is het laatste niveau van de interventie. De doelgroep van dit niveau bestaat uit ouders van kinderen die reeds gedragsproblemen hebben. De invulling van dit niveau van de interventie is dan ook niet gericht op preventie, maar op het vergroten van de vaardigheden van de ouder, op het onder controle houden van stemmingen en ook op het verminderen van ouderlijke stress (Sanders, 1999).

Naast het inzetten van interventies die de ouderlijke stress verminderen, is het voor de

toekomst aan te raden om preventieve interventies te ontwikkelen (Collins, Murphy & Bierman, 2004). In deze preventieve interventies zou de focus eerder moeten liggen op het voorkomen van een hoge mate van ouderlijke stress. Om de doelgroep voor deze preventieve interventies te bepalen, is het belangrijk om naar de risicofactoren te kijken, die de kans op een hogere mate van ouderlijke stress vergroten (Leigh & Milgrom, 2008). Op deze manier kan de ontwikkeling van gedragsproblemen, als gevolg van ouderlijke stress, beperkt worden.

Literatuur

- Abidin, R. R. (1983). *Parenting stress index manual*. Charlottesville, VA: Pediatric Psychology Press.
- Abidin, R. R. (1992). The determinants of parenting behavior. *Journal of Clinical Child Psychology, 21*, 407–412. doi:10.1207/s15374424jccp2104_12
- Achenbach, T. M. (1991). *Manual for the Child Behavior Checklist/4-18 and 1991 Profile*. Burlington, VT: University of Vermont Department of Psychology.
- Achenbach, T. M., & Edelbrock, C. S. (1978). The classification of child psychopathology: A review and analysis of empirical efforts. *Psychological Bulletin, 85*, 1275-1301. doi:10.1037/0033-2909.85.6.1275
- Amaya-Jackson, L., Burns, B. J., Kolko, D. J., Ortiz, C. D., Putnam, F. W., Silverman, W. K., & Viswesvaran, C. (2008). Evidence-based psychosocial treatments for children and adolescents exposed to traumatic events. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 37*, 156-183. doi:10.1080/15374410701818293
- American Academy of Pediatrics. (2012). Physical punishment and mental disorders: Results from a nationally representative US sample. *Pediatrics, 130*, 182-192. doi:10.1542/peds.2011-2947
- Anthony, L. G., Anthony, B. J., Glanville, D. N., Naiman, D. Q., Waanders, C., & Shaffer, S. (2005). The relationships between parenting stress, parenting behaviour and preschoolers' social competence and behaviour problems in the classroom. *Infant and Child Development, 14*, 133-154. doi:10.1002/icd.385
- Arnold, H. J., & Feldman, D. C. (1981). Social desirability response bias in self-report choice situations. *Academy of Management Journal, 24*, 377-385. doi:10.2307/255848
- Baker, B. L., McIntyre, L. L., Blacher, J., Crnic, K., Edelbrock, C., & Low, C. (2003). Pre-school children with and without developmental delay: Behaviour problems and

- parenting stress over time. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47, 217–230.
doi:10.1046/j.1365-2788.2003.00484.x
- Barnett, D. W., Burd, S. A., Jones, T., LeBuffe, P. A., Macmann, G. M., O'Malley, D., Shade, D. B., & Wright, A. (1992). Construct validity of the Child Behavior Checklist: Effects of item overlap on second-order factor structure. *American Psychological Association*, 4, 113-116. doi: 10.1037/1040-3590.4.1.113
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator– mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182. doi:10.1037/0022-3514.51.6.1173
- Bell, C. C., & Jenkins, E. J. (1991). Traumatic stress and children. *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, 2, 175-185. doi:10.1353/hpu.2010.0089
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83-96. doi: 10.1111/1467-8624.ep7405453
- Bodovski, K., & Youn, M. (2010). Love, discipline and elementary school achievement: The role of family emotional climate. *Social Science Research*, 39, 585–595.
doi:10.1016/j.ssresearch.2010.03.008
- Bradley, R. (1989). The use of the HOME Inventory in longitudinal studies of child development. In M. H. Bornstein & N. A. Krasnegor (Eds.), *Stability and continuity in mental development: Behavioral and biological perspectives* (pp. 191-215). Hillsdale, NJ: Erlbaum
- Bradley, R., & Caldwell, B. (1984). The HOME Inventory and family demographics. *Developmental Psychology*, 20, 315-320. doi:10.1037/0012-1649.20.2.315
- Bradley, R. H., Caldwell, B.M., Rock, S. L., Hamrick, H. M., & Harris, P. (1988). Home Observation for Measurement of the Environment: Development of a Home Inventory for use with families having children 6 to 10 years old. *Contemporary Educational*

- Psychology*, 13, 58-71. Verkregen van <http://www.sciencedirect.com.ezproxy.leidenuniv.nl:2048/science/article/pii/0361476X88900069>
- Brazil, K., Lohfeld, L. H., & Sale, J. E. M. (2002). Revisiting the quantitative-qualitative debate: Implications for mixed-methods research. *Quality and Quantity*, 36, 43-53. doi: 10.1023/A:1014301607592
- Breedveld, K., Bruining, J. W., Van Dorselaer, S., Mombarg, R., & Nootbos, W. (2010). *Kinderen met gedragsproblemen en sport*. Retrieved from http://kennisplein.sportzeeland.nl/dynamisch/publicatie/43_3_NL_Kinderen_met_gedragsproblemen_en_sport.pdf
- Brock, A.J.L.L. de, Vermulst, A.A., Gerris, J.R.M. & Abidin, R.R. (1992). *NOSI, Nijmeegse Ouderlijke Stress Index. Experimentele versie. Handleiding*. Lisse: Swets & Zeitlinger
- Bross, I. D. J. (1966). Spurious effects of an extraneous variable. *Journal of Chronic Diseases*, 19, 637-647. doi:10.1016/0021-9681(66)90062-2
- Bruder-Costello, B., Warner, V., Talati, A., Nomura, Y., Bruder, G., & Weissman, M. (2007). Temperament among offspring at high and low risk for depression. *Psychiatry Research*, 153, 145-151. doi:10.1016/j.psychres.2007.02.013
- Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98, 310-357. doi:10.1037/0033-2909.98.2.310
- Coldwell, J., Pike, A., & Dunn, J. (2006). Household chaos—Links with parenting and child behaviour. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 1116–1122. doi:10.1111/j.1469-7610.2006.01655.x
- Collins, L. M., Murphy, S. A., & Bierman, K. L. (2004). A conceptual framework for adaptive preventive interventions. *Prevention science*, 5, 185-196. doi: 10.1023/B:PREV. 0000037641.26017.00
- Cooper, C. E., McLanahan, S. S., Meadows, S. O., & Brooks-Gunn, J. (2009). Family

- structure transitions and maternal parenting stress. *Journal of Marriage and Family*, *71*, 558-574. doi:10.1111/j.1741-3737.2009.00619.x
- Coplan, R. J., Reichel, M., & Rowan K. (2009). Exploring the associations between maternal personality, child temperament, and parenting: A focus on emotions. *Personality and Individual Differences*, *46*, 241–246. doi:10.1016/j.paid.2008.10.011
- Moore, D. S., McCabe, G. P., & Craig, B. A. (2012). *Introduction to the practice of statistics* (7th ed.). New York, NY: W. H. Freeman and Company.
- Crnic, K. A., Gaze, C., & Hoffman, C. (2005). Cumulative parenting stress across the preschool period: Relations to maternal parenting and child behaviour at age 5. *Infant and Child Development*, *14*, 117-132. doi:10.1002/icd.384
- Crnic, K., & Low, C. (2002). Everyday stresses and parenting. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting* (2nd ed., pp. 243-268). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates
- Cummings, E. M., Cheung, R. Y. M., & Davies, P. T. (2013). Prospective relations between parental depression, negative expressiveness, emotional insecurity, and children's internalizing symptoms. *Child Psychiatry Human Development*, *44*, 698-708. doi: 10.1007/s10578-013-0362-1
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, *113*, 487-496. doi:10.1037/0033-2909.113.3.487
- De Los Reyes, A., & Kazdin, A. E. (2005). Informant discrepancies in the assessment of childhood psychopathology: A critical review, theoretical framework, and recommendations for further study. *Psychological Bulletin*, *131*, 483-509. doi:10.1037/0033-2909.131.4.483
- Gelfand, D. M., Teti, D. M., & Radin Fox, C. E. (1992). Sources of parenting stress for depressed and nondepressed mothers of infants. *Journal of Clinical Child Psychology*, *21*, 262-272. doi:10.1207/s15374424jccp2103_8
- Gershof, E. T. (2002). Corporal punishment by parents and associated child behaviors and experiences: A meta-analytic and theoretical review. *Psychological Bulletin*, *128*, 539-579. doi:10.1037//0033-2909.128.4.539
- Goodman, A., Fleitlich-Bilyk, B., Patel, V., & Goodman, R. (2007). Child, family, school

- and community risk factors for poor mental health in Brazilian schoolchildren. *The American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, *46*, 448-456. doi:10.1097/chi.0b013e31803065b5
- Haapsamo, H., Pollock-Wurman, R. A., Kuusikko-Gauffin, S., Ebeling, H., Larinen, K., Soini, H., & Moilanen, I. (2013). Maternal stress and young children's behavioural development: A prospective pilot study from 8 to 36 months in a Finnish sample. *Early Child Development and Care*, *183*, 1841-1852. doi:10.1080/03004430.2012.756874
- Hanington, L., Ramchandani, P., & Stein, A. (2010). Parental depression and child temperament: Assessing child to parent effects in a longitudinal population study. *Infant Behavior and Development*, *33*, 88-95. doi:10.1016/j.infbeh.2009.11.004
- Hastings, R. P., Daley, D., Burns, C., & Beck, A. (2006). Maternal distress and expressed emotion: Cross-sectional and longitudinal relationships with behavior problems of children with intellectual disabilities. *American Journal on Mental Retardation*, *111*, 48-61. Retrieved from <http://www.aaidjournals.org.ezproxy.leidenuniv.nl:2048/doi/pdf/10.1352/0895-8017%282006%29111%5B48%3AMDAEEC%5D2.0.CO%3B2>
- Jamieson, S. (2004). Likert scales: How to (ab)use them. *Medical Education*, *38*, 1212-1218. doi:10.1111/j.1365-2929.20
- Kok, R., Linting, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Van IJzendoorn, M. H., Jaddoe, V. W. V., Hofman, A., . . . Tiemeier, H. (2013). Maternal sensitivity and internalizing problems: Evidence from two longitudinal studies in early childhood. *Child Psychiatry and Human Development*, *44*, 751-765. doi:10.1007/s10578-013-0369-7
- Lansford, J. E., Criss, M. M., Laird, R. D., Shaw, D. S., Pettit, G. S., Bates, J. E., & Dodge, K. A. (2011). Reciprocal relations between parents' physical discipline and children's externalizing behavior during middle childhood and adolescence. *Development and Psychopathology*, *23*, 225-238. doi:10.1017/S0954579410000751
- Leary, M. R., Haupt, A. L., & Schreindorfer, L. S. (1995). The role of low self-esteem in emotional and behavioral problems: Why is low self-esteem dysfunctional? *Journal of Social and Clinical Psychology*, *14*, 297-314. doi:10.1521/jscp.1995.14.3.297
- Leigh, B., & Milgrom, J. (2008). Risk factors for antenatal depression, postnatal depression

- and parenting stress. *BMC Psychiatry*, *24*, 1-11. doi:10.1186/1471-244X-8-24
- Levendosky, A. A., & Graham-Bermann, S. A. (2000). Behavioral observations of parenting in battered women. *Journal of Family Psychology*, *14*, 80-94. doi:10.1037//0893-3200.14.1.80
- Lin, N., Ye, X., & Ensel, W. M. (1999). Social support and depressed mood: A structural analysis. *Journal of Health and Social Behavior*, 344-359. Retrieved from <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2676330?uid=3738736&uid=2&uid=4&sid=21103809087263>
- Macedo, A., Marques, M., Bos, S., Maia, B. R., Pereira, T., ... Soares, M. J. (2011). Mother's personality and infant temperament. *Infant Behavior & Development*, *34*, 552-558. doi:10.1016/j.infbeh.2011.06.009
- MacKenzie, M. J., Nicklas, E., Waldfogel, J., & Brooks-Gunn, J. (2012). Corporal punishment and child behavioural and cognitive outcomes through 5 years of age: Evidence from a contemporary urban birth cohort study. *Infant and Child Development*, *21*, 3-33. doi:10.1002/icd.758
- Marakovitz, S. E., Wagmiller, R. L., Mian, N. D., Briggs-Gowan, M. J., & Carter, A. S. (2011). Lost toy? Monsters under the bed? Contributions of temperament and family factors to early internalizing problems in boys and girls. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, *40*, 233-244. doi:10.1080/15374416.2011.546036
- Martin, N. C., Singer, J. D., & Willett, J. B. (1998). The design and analysis of longitudinal studies of development and psychopathology in context: Statistical models and methodological recommendations. *Development and Psychopathology*, *10*, 395-426. Retrieved from <http://journals.cambridge.org.ezproxy.leidenuniv.nl:2048/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=43561>

- Mash, E. J., & Johnston, C. (1990). Determinants of parenting stress: Illustrations from families of hyperactive children and families of physically abused children. *Journal of Clinical Child Psychology, 19*, 313-328. doi:10.1207/s15374424jccp1904_3
- McGrath, J. M., Records, K., & Rice, M. (2008). Maternal depression and infant temperament characteristics. *Infant Behavior & Development, 31*, 71–80. doi:10.1016/j.infbeh.2007.07.001
- Nederlands Instituut van Psychologen. (2013). Documentatie van tests en testresearch in Nederland: Toelichting bij de beoordeling. ASEBA vragenlijsten (YSR, CBCL en TRF). Verkregen van: http://www.cotandocumentatie.nl.ezproxy.leidenuniv.nl:2048/test_details.php?id=836
- Nederlands Jeugd Instituut. (n.d.). Kenmerken van gedragsproblemen. Retrieved from <http://www.nji.nl/Kenmerken-van-gedragsproblemen>
- Nederlands Jeugd Instituut. (n.d.). Instrument: Nijmeegse Ouderlijke Stress Index (NOSI). Retrieved from [http://www.nji.nl/nl/Kennis/Databanken/Databank-Instrumenten-en-Richtlijnen/Nijmeegse-Ouderlijke-Stress-Index-\(NOSI\)](http://www.nji.nl/nl/Kennis/Databanken/Databank-Instrumenten-en-Richtlijnen/Nijmeegse-Ouderlijke-Stress-Index-(NOSI))
- Neece, C. L., Green, S. A., & Baker, B. L. (2012). Parenting stress and child behavior problems: A transactional relationship across time. *American Journal On Intellectual And Developmental Disabilities, 117*, 48-66. doi:10.1352/1944-7558-117.1.48
- O'Donnell, D. A., Roberts, W. C., & Schwab-Stone, M. E. (2011). Community violence exposure and post-traumatic stress reactions among Gambian youth: The moderating role of positive school climate. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 46*, 59-67. doi:10.1007/s00127-009-0162-x
- Peterson, G. W., & Hennon, C. B. (2005). Conceptualizing parental stress with family stress theory. In P. C. McKenry & S. J. Price (Eds.) *Families and change: Coping with stressful events and transitions* (3rd ed., pp. 25-48). London, England: Sage
- Philips, J. R. (1988). Research blenders. *Nursing Science Quarterly, 1*, 4–5. doi:

10.1177/089431848800100103

- Rhee, S. H., & Waldman, I. D. (2002). Genetic and environmental influences on antisocial behavior: A meta-analysis of twin and adoption studies. *Psychological Bulletin*, *128*, 490-529. doi:10.1037/0033-2909.128.3.490
- Rodgers, A. Y. (1998). Multiple sources of stress and parenting behavior. *Children and Youth Services Review*, *20*, 525-546. doi:10.1016/S0190-7409(98)00022-X
- Sanders, M. R. (1999). Triple P-Positive Parenting Program: Towards an empirically validated multilevel parenting and family support strategy for the prevention of behavior and emotional problems in children. *Clinical Child and Family Psychology Review*, *2*, 71-90. doi:10.1023/A:1021843613840
- Silberg, J. L., Erickson, M. T., Meyer, J. M., Eaves, L. J., Rutter, M. L., & Hewitt, J. K. (1994). The application of structural equation modeling to maternal ratings of twins' behavioral and emotional problems. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *62*, 510-521. doi:10.1037/0022-006X.62.3.510
- Thompson, R.A. (1995). *Preventing child maltreatment through social support*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Totsika, V. & Sylva, K. (2004) The home observation for measurement of the environment revisited. *Child and Adolescent Mental Health*, *9*, 25–35. doi:10.1046/j.1475-357X.2003.00073.x.
- Tran, V. (1998). The role of the emotional climate in learning organisations. *The Learning Organization*, *5*, 99-103. doi:10.1108/09696479810212060
- Van der Ploeg, J. D. (1997). *Gedragsproblemen* (4rd ed.). Rotterdam: Lemniscaat b.v.
- Van 't Land, H., & De Ruiter, C. (2006). Nationale Monitor Geestelijke Gezondheid 2006 (NMG). Utrecht: Trimbos Instituut
- Verhulst, F. C., & Van der Ende, J. (2013). *Handleiding ASEBA-Vragenlijsten voor leeftijden 6 t/m 18 jaar: CBCL/6-18, YSR en TRF*. Rotterdam: ASEBA Nederland.

Verhulst, F. C., Van der Ende, J., & Koot H. M. (1996). *Handleiding voor de CBCL/4-18*.

Rotterdam: EUR/AZR/Sophia Kinderziekenhuis, afdeling Kinder- en

Jeugdpsychiatrie.